

Het laatste deel van het boek is ook het meest verrassende: alfabetisch, van Aardenburg tot Zwolle, wordt aangegeven wat er nog rest aan activiteiten, en hoe de instellingen te bereiken zijn. Alleen dat overzicht is al een fraai resultaat van dit uitvoerige onderzoek naar opkomst en uiteindelijk ook weer verdwijnen van de wezenzorg in Nederland. Het is verbazend om te zien hoe instellingen in leven blijven, ook wanneer hun oorspronkelijke bestaansrecht is weggevalen. Meer dan honderd hebben de twintigste eeuw weten te overleven.

Tussen de grote lijn van het eerste deel van dit boek, en de lijst van nog altijd bestaande instellingen aan het einde staat het middelste deel, dat gaat over het wel en wee van elf geselecteerde weeshuizen, in elke provincie een. In kort bestek wordt van elk weeshuis de geschiedenis geschetst. Daarvoor is onderzoek gedaan in de archieven, maar ook blijkt dat veel weeshuizen hun eigen geschiedenis hebben laten vastleggen in gedenkboeken. Vaak gaat het in de notulen van de regentencolleges die de weeshuizen bestuurden over conflicten, en over geld. Regenten wilden hun autonomie bewaren, tegenover plaatselijke overheden die subsidie verstrekten. In sommige weeshuizen worden al in de negentiende eeuw de uniformen afgeschaft, in andere duurt dat tot ver in de twintigste eeuw. Een enkele keer is er sprake van binnenvaders, die zich ongepaste vrijheden met de kinderen veroorloofden en dan ontslagen werden.

Er staan ontroerende illustraties in het boek, zoals die van de voogden van het Burgerweeshuis te Meppel, in 1938, die poseren achter een tafel, waarop zes flessen wijn staan. Ze kijken allen plechtig, zich bewust van hun verantwoordelijke taak. Mooi is ook de foto van de weesjongens uit Maastricht, die in 1900 op de foto gaan in hun zondagse kleren, sommigen zo klein dat ze zittend op een bank met hun voeten de grond nog niet halen. Uit datzelfde Maastricht, maar dan vijfenvijftig jaar later, is een groepsfoto van het personeel van De Nieuwenhof. Onder hen veertien nonnen in habijt. Hoe snel de tijden veranderden in de jaren zestig blijkt uit een foto van de woonkamer van De Lindenhof in Schiedam; drie langharige jongens roken nonchalant shag. *Weeshuizen in Nederland* is een mooi en zorgvuldig uitgegeven boek. Kinderleed is van alle tijden, maar het ziet er tegenwoordig anders uit dan vroeger.

Bernard Kruithof

P. J. Knegtmans, P. van Rooden, ed., *Theologen in ondertal. Godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam* (Zoetermeer: Meinema, 2003, 204 blz., €19,50, ISBN 90 211 3951 0).

In 2001 werd in Amsterdam een congres over het theologisch onderwijs aan het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam georganiseerd. De bijdragen aan dat congres werden gebundeld, en zijn nu verschenen onder de titel *Theologen in ondertal*. Die titel verraadt het al: de conclusie van het congres was dat het theologisch onderwijs aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam nooit echt van de grond is gekomen. En was in het verleden de omvang en kwaliteit ervan al problematisch, het heden geeft nog veel meer reden tot zorg. Bij elke bezuinigingsronde, zowel op ministerieel als universitair niveau, heeft het Amsterdamse theologie-onderwijs het de laatste decennia zwaar te verduren gehad. De predikantenopleiding is verdwenen en leerstoelen worden eerder opgeheven dan gecontinueerd. De verklaring voor deze teloorgang blijkt in het verleden gevonden te kunnen worden. Zo levert historisch onderzoek naast bevrediging van de nieuwsgierigheid ook een beter begrip van het heden op.

In een aantal bijdragen van *Theologen in ondertal* staat cijfermateriaal centraal. Ten behoeve

van het congres werd aanvullend archiefonderzoek gedaan, en zo kon vrij nauwkeurig gereconstrueerd worden welke omvang en 'kleuring' het theologie-onderwijs vanaf het begin van de zeventiende eeuw had. Aanvankelijk werd dit onderwijs verzorgd binnen het Athenaeum Illustre. Aan die instelling werd lang geen hoogleraar in de theologie benoemd, omdat binnen het Amsterdamse stadsbestuur de strijd tussen de contra-remonstranten en remonstranten met teveel verve werd gevoerd. Men kon of wilde geen partij kiezen, en daardoor bleven leerstoelen onopgevolgd of slechts magertjes bezet. Ook het feit dat het Athenaeum Illustre pas ver in de negentiende eeuw (1877) een volwaardige universiteit werd, droeg bij aan de onzichtbaarheid van Amsterdam in het landelijk aanbod van bijvoorbeeld de predikantenopleidingen.

In vrijwel alle bijdragen is een goed evenwicht gevonden tussen bestudering van deelaspecten van ruim vier eeuwen geschiedenis, en de rode draad van de congresbundel. Zo is er in de gedetailleerde studies van Knegtmans en Vuyk over de remonstrantse invulling van het theologieonderwijs, in die van Zwiep over de joodse traditie en in die van Detering over de 'Radical School' ook aandacht voor de grote lijn.

In sommige bijdragen, zoals die van Heerma van Voss over de studie van de oud-oosterse godsdiensten, is die link tussen detail en grote lijn wat minder overtuigend. In dergelijke gevallen dringt zich onvermijdelijk de behoefte aan synthese op. De korte inleiding die de samenstellers van de bundel aan de afzonderlijke bijdragen hebben toegevoegd, schiet dan te kort. Het blijft daar bij de wat oppervlakkige constatering dat 'de grillige geschiedenis van de godgeleerdheid aan het Athenaeum Illustre, de Universiteit van Amsterdam en enkele daaraan gelieerde predikantenopleidingen van kleine kerkgenootschappen [zich] kenmerkt door dieptepunten en hoogtepunten.' (8) Elders in de bundel wordt mijns inziens een scherper en juistere analyse gemaakt: doordat het theologisch onderwijs om de hierboven genoemde redenen van onderlinge verdeeldheid en gebrek aan universitaire status landelijk gezien nooit veel betekenis kreeg, kan van hoogtepunten in feite niet gesproken worden. Er zijn kleine, plaatselijke successen — zoals die van de 'Amsterdamse school', een specifiek Amsterdamse bijbel-theologische hermeneutiek, door Siebert-Hommes voor deze bundel beschreven. Maar het totaalbeeld is niet grillig. Met de oprichting van de VU in 1880 kreeg het toch al noodlijdende gemeentelijk theologisch onderwijs in Amsterdam een klap te verwerken die de UvA tot op heden niet te boven kwam.

Interessanter wellicht dan het cijfermatig perspectief, is de constatering dat er in Amsterdam in de loop der eeuwen wel plaats was voor onderwijs in enkele 'minderheids-godsdiensten'. Het meest aansprekend is de geschiedenis van het joodse theologisch onderwijs, beschreven door Zwiep in haar bijdrage 'Tussen godgeleerdheid en letteren: joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam.' Zij geeft een helder beeld van die geschiedenis, en sluit toch ook weer af met een weging van het succes van de joodse opleiding. Die valt onverwachts positief uit. Ondanks een aanval van de toenmalige minister van onderwijs W. J. Deetman in 1983-1984, heeft Amsterdam door een samenwerkingsverband tussen een aantal onderzoeksinstituten, musea en leerstoelen hedentendage 'toch eindelijk zoiets als 'joodse wetenschap'.' Voor een stad die verder geen succes-stories op dit terrein kent, is dat geen onbetekenende uitzondering.

Els Stronks

D. Beckers, *'Het despotisme der mathesis'. Opkomst van de propaedeutische functie van de wiskunde in Nederland 1750-1850* (Dissertatie Nijmegen 2003; Hilversum: Verloren, 2003, 246 blz., €22,-, ISBN 90 6550 762 0).

In hoeverre heeft onze moderne samenleving vorm gekregen dankzij een modern onderwijsprogramma, en dan in het bijzonder dankzij de verspreiding van wiskundige kennis? Hoe historisch relevant deze vraag ook is, hij valt amper te beantwoorden. Wel staat vast dat er op bepaalde momenten in het verleden een sterk geloof is geweest in de maatschappelijke betekenis van wiskunde, hetzij vanwege de directe praktische toepasbaarheid, hetzij vanwege de 'vormende waarde'. IJveren voor maatschappelijke hervormingen nam dan ook niet zelden de vorm aan van het stellen van eisen aan de wiskundige kennis van (toekomstige) bestuurders of werklieden. In die zin in elk geval is wiskunde in de historische ontwikkeling van meer dan marginaal belang.

De wiskundehistoricus Danny Beckers stelt zich in dit Nijmeegse proefschrift ten doel in kaart te brengen hoe de wiskunde kon uitgroeien tot een vak waaraan men zo'n fundamentele betekenis toekende. Beckers hoofdthema is de vraag hoe de wiskunde in de loop van de tijd werd tot een verplichte en noodzakelijke voorbereiding op andere kennis. Belangrijk is daarbij de vraag wat 'wiskunde' in de behandelde periode eigenlijk inhield. Dit is nog grotendeels onontgonnen terrein. De geschiedenis van de wiskunde is weliswaar een oud genre, maar heeft zich in het algemeen beperkt tot het werk van belangrijke theoretici. Beckers is geïnteresseerd in de manier waarop dit vak leefde bij brede lagen van beoefenaars — bij schoolmeesters, amateurs, technici, enzovoort. Hij onderscheidt voor de achttiende eeuw twee verschillende vormen van wiskunde: een 'academische wiskunde', die de nadruk legde op het aankweken van begrip, en een 'burgerlijke wiskunde', die leefde in genootschappen en bij practici. Hierbij lag de nadruk op het directe nut en was de wiskunde vooral een kwestie van het leren van regeltjes. Kenmerkend is de bespreking van een wiskundeboek waarin de recensent de auteur verweet 'dat hij teveel nadruk legde op begrip, en dat zulks kinderen alleen maar hinderde in het vlot en foutloos leren cijferen.' (72)

Om propedeutisch bruikbaar te zijn, moest het karakter van de schoolwiskunde veranderen. Wiskunde als propedeuse viel niet zonder meer vanuit de praktijk te rechtvaardigen en moest zich legitimeren met een beroep op een meer verwijderd nut. Dit vereiste dus het formuleren van een op begrip en inzicht gebaseerde vorm van wiskunde. Nu bestonden tussen de twee oudere vormen binnen de kleine Nederlandse wereld onvermijdelijk tal van raakvlakken en in de loop van de tijd groeiden de beide wiskundeopvattingen naar elkaar toe, in het bijzonder in een instelling als het Wiskundig Genootschap. Vanaf het einde van de achttiende eeuw werd een nieuw ideaal gepropageerd, met name door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze zag wiskunde in de eerste plaats als een middel om een rationele geesteshouding aan te kweken. Moraal, niet toepasbaarheid stond dus voorop. Dit ideaal werd vervolgens in allerlei culturele genootschappen overgenomen en ook vanuit de academische wereld (wel deels met eigen bedoelingen) gepropageerd.

De invoering van dit nieuwe ideaal ging overigens niet altijd van een leien dakje. Om te bezien in hoeverre het wiskundige denken daadwerkelijk veld won bekijkt Beckers in hoofdzaak twee gebieden, het onderwijs en de praktijk. Wat het onderwijs betreft, voor de Franse en Latijnse scholen kan hij terugvallen op een uitvoerige studie van Harm Smid, maar hij betreft ook andere schooltypen in zijn beschouwingen. Ondanks vurige en soms invloedrijke pleitbezorgers als de hoogleraar Jacob de Gelder en de ambtenaar op het ministerie van onderwijs D. J. van Ewijk, ontmoette de nieuwe wiskunde hier veel verzet, zowel bij meer praktisch